

PAPER DETAILS

TITLE: Ibn Sina'nin Perspektifinden (Ilahi) Yasa ve Iktidar

AUTHORS: Nihat BULUT

PAGES: 55-72

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1190540>

İbn Sina'nın Perspektifinden (İlahi) Yasa ve İktidar*

(Divine) Law and Power from Ibn Sina's Perspective

Nihat BULUT**

ÖZ

Toplumsal yaşamın kurallı, yasalı olduğunu vurgulayan İbn Sina, yasa ve adaletin bir yasa koyucuyu gerektirdiğini ifade eder. Bu, onun varlık teorisinin doğal bir sonucudur. İbn Sina'ya göre bütün sonlu (mümkün) varlıklar, zorunlu varlık olan Tanrı'ya bağlıdır. Sonlu varlıkların ilki ve en önemlisi olan insanın nasıl davranacağını göstermek Tanrı açısından bir gerekliliktir. Bu gereklilik peygamber üzerinden yerine getirilir. İlahi vahiy aracılığı ile peygamber, ahlak, aile ve siyasete ilişkin yasaları koymuştur. İbn Sina'nın kuramında halife, son tahlilde, kendisinin yaratıcısı olmadığı bir yasanın uygulayıcısıdır. Bu özelliğiyle din/yasa karşısındaki konumu ikincildir. Bu tespitten hareketle, İbn Sina'nın, "aslolan dindir/ilahi yasadır, devlet onun fer'idir" görüşünü benimsediği görülür.

Anahtar Kelimeler: Pratik felsefe, siyaset, yasa, pozitif hukuk, iktidar, halife, meşruiyet, direnme hakkı.

ABSTRACT

Emphasizing that social life is regular and lawful, Ibn Sina states that law and justice require a legislator. This is a natural consequence of his theory of existence. According to Ibn Sina, all finite (contingent) beings depend on God, the necessary being. It is a necessity for God to show how to treat to human beings who are the first and most important of finite beings. This requirement is fulfilled by the prophet. Through divine revelation, the prophet established laws on morality, family and politics. In the theory of Ibn Sina, the caliph is, in the final analysis, the practitioner of a law that he is not the creator of. With this feature his position against religion / law is secondary. Based on this determination, it is seen that Ibn Sina adopts the view that "the main thing is religion / law, the state is its subsidiary".

Keywords: Practical philosophy, politics, law, positive law, power, caliph, legitimacy, right to resistance.

* Makale gönderim Tarihi: 04.06.2020. Makale kabul tarihi: 11.06.2020. Nihat Bulut, "İbn Sina'nın Perspektifinden (İlahi) Yasa ve İktidar", *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 2020, s. 55-72; <https://doi.org/10.46547/imuhfd.2020.07.1.09>.

** Prof. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı. İletişim: İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi - Göztepe Mah. Atatürk Cad. No: 40/16 34815 Beykoz/İstanbul, nihat.bulut@medipol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7318-0466>.

Giriş

İbn Sina, Abbasi Devletinin gücünün azaldığı ve dolayısıyla siyasal çalkantıların yoğunlaştığı bir dönemde yaşamıştır¹. Aslında, daha miladi 9. yüzyılda halifelik müessesesinin siyasi nüfuzu azalmaya başlamıştı. Bu azalma 10 ve 11. yüzyıllarda artarak devam etti. Halifenin sözde iktidarı, Irak'ın bir kısmıyla sınırlıydı. 945 yılında Büveyhiler'in Bağdat'ı işgal etmeleri durumu büsbütün kötüleştirdi. Büveyhiler'in Bağdat'a hakim oldukları bir asırdan fazla zaman içinde halifeler, onların kuklaları durumuna düşmüşler, bütün siyasi ve askeri otoritelerini kaybetmişlerdi².

Abbasi otoritesinin azalması ve giderek kaybı, kendilerine bağlı yöneticilerin bölgelerinde bağımsızlıklarını ilan etmelerine ve yeni devletlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu devletlere “Muluku-t Tavaif” ya da “Tevaif-i Mülük” denir. İbn Sina'nın yaşadığı dönemdeki siyasal iktidar yapılanmasını çok özlü bir biçimde ifade eden bu kavram, önceleri Endülüs Emevi Devleti'nin yıkılması ile birlikte ortaya çıkan küçük devletleri deyimler bir biçimde kullanılmıştır. Daha sonra kavram, büyük bir devletin yıkılmasının ardından ortaya çıkan irili ufaklı siyasal birimleri ifade eder tarzda genel bir anlam kazanmıştır³.

1 İbn Sina Buhara yakınlarındaki Afşana köyünde doğdu. Babası yine Buhara yakınlarına bulunan Harmaysen'de bir Samani valisiydi. Doğumundan birkaç yıl sonra aile Buhara'ya taşındı. İbn Sina, entelektüel açıdan faal olan başkentte hocalara ve kütüphanelere erişme imkânı buldu ve genç yaşta bilim ve felsefenin pek çok alanında önemli bir birikim sağladı. Fıkıh konusundaki bilgisini tartışmalara katılacak kadar geliştirdiği bilinen İbn Sina, özellikle tıp ve felsefe alanlarında ün kazandı. Mesleki kariyerine on yedi yaşındayken bir hekim olarak, Samani hükümdarı Nuh b. Mansur'un hizmetine, onu tedavi etmek için çağırıldığı zaman başladı. Babasının ölümünden birkaç yıl sonra kendisine idari bir görev verildi. Böylece İbn Sina, nispeten erken bir yaşta, bir hekim ve bir siyasi/idareci olarak kendisini kabul ettirmiş ve Dumas'ın ifadesiyle “bu maharetini, Abbasi otoritesinin parçalanmasının ardından ortaya çıkan çok sayıda ardıl devletin başındaki hükümdarların saraylarında icra imkânı bulmuştur” Bkz. Dimitri Gutas (Terc. Cüneyt Kaya), *İbn Sina'nın Mirası*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2004, s. 6. İbn Sina, Samani Devleti'nin yıkılması (1005) ile birlikte Buhara'yı terk edip Gürgenç'e gitmiş, orada mahalli emir Ali b. Memun'un hizmetine girmiş ve Biruni dahil, birkaç alimle birlikte onun sarayında bulunmuştur. Gazneli Mahmut'un alimleri kendi sarayına istemesi üzerine buradan ayrılan İbn Sina önce Cürcan'a, oradan da Büveyhilerin hakim olduğu Rey'e gitmiştir. Rey'den Hamedan'a giden İbn Sina'nın, burada hekimliğin yanında vezirliğe kadar yükselmiştir. Ancak adı bir komploya karıştırılmış ve kısa bir süre hapis yatmak zorunda kalmıştır. Hamedan'da ayrılıp İsfahan'a gittiğinde Kakuyiler hükümdarı Alaüddinle onu vezirliğe getirmiştir. Burada geçirmiş olduğu huzurlu dönemin eserlerine zenginlik kattığı kabul edilir. Fakat Gazneli Sultan Mesud'un İsfahan'ı almasından sonra evi ve kütüphanesinin yağmalanması filozofu etkilemiştir. Bu sırada sağlığı bozulmuş ve 1037 yılında Hamedan'da ölmüştür. İbn Sina'nın hayatı için bkz. Nihat Keklik, “Türk-İslam Filozofu İbn Sina: Hayatı ve Eserleri”, *“Türk-İslam Filozofu İbn Sina: Hayatı ve Eserleri”*, *Felsefe Arkivi*, Sayı 22-23, İstanbul, 1981, s. 2 vd.; Ömer Mahir Alper, *İbn Sina*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2010, s. 13 vd.; Gutas, s. 6 vd.

2 Hakkı Dursun Yıldız, “Abbassiler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 35.

3 Mehmet Özdemir, “Muluku-t Tavaif”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 553.

Tanımdan hareketle, Abbasilerin parçalanması sonucu ortaya çıkan bu siyasal yapıların Ortaçağ Avrupasından tanıdığımız şehir devletlerini hatırlattığı düşünülebilir. Ortaylı, iki nedenden ötürü böyle bir sonuca varmanın doğru olamayacağına işaret etmektedir. Birincisi, Ortadoğu ve Orta Asya'da küçük bir arazide asker beslemenin imkânsızlığı, ikincisi ise zirai toprakların işlenmesi için gerekli altyapı (sulama için gerekli arklar, küçük barajlar...) faaliyetlerinin küçük devletler tarafından başaramayacağı gerçeğidir⁴. Dolayısıyla İslam dünyasındaki bu gelişmenin siyasal arenaya güçlü devletleri de kattığını ifade etmek gerekir.

Kuşkusuz siyasetin almış olduğu bu yeni biçim, halifeyi sadece teorik değil pratik açıdan da iktidarın zirvesine yerleştiren klasik anlayış ve uygulama bakımından pek çok tartışmayı beraberinde getiriyordu. Her şeyden önce, varlığını bir şekilde devam ettiren Abbasi Halifeliği ile onun zayıflamasından doğan yeni siyasal birimler arasındaki ilişkinin siyasi ve hukuki boyutunun yeniden tanımlanması gerekiyordu. Bu bağlamda özellikle hilafet merkezi dışındaki siyasal iktidar yapılarının meşruiyeti çok önemli bir mesele olarak ele alınmalıydı. Gerçekten 11. yüzyılın başlarında İslam dünyasında siyasi hukuk, yani kamu hukuku önemli bir dönemecin eşliğindeydi.

İbn Sina'nın, hem felsefi birikimi hem de siyasi ve idari deneyimi dolayısıyla zamanının bu temel siyasi-hukuki sorunlarının farkına varamadığını söylemek çok zordur. Muhtemelen bu meseleleri de içeren görüşlerini, yazmayı vadettiği eserine bırakmıştı⁵. İbn Sina, vadettiği eseri kaleme alamadan öldü. Bugün onun siyaset ve hukuka ilişkin görüşlerini büyük ölçüde eş-Şifa adlı kitabın İlahiyat (Metafizik) bölümünün sonunda işaret ettiği hususlardan öğreniyoruz.

Bu çalışma İbn Sina'nın pratik felsefe ve ameli ilimler içinde gördüğü siyaset ve bunun içinde ya da yanında ele alınması gereken yasa anlayışını ele almayı hedeflemişti. Ama konunun içine girildiğinde görüldü ki İbn Sina'da yasa, siyasetle birlikte ahlak ve aile idaresinin temel ilkelerini belirleyen kapsamlı bir kavramdır. Dolayısıyla çalışmanın amaçları arasına, yasa ile uygulama (yönetim/iktidar) arasındaki bağın tespiti ve İbn Sina'da karşımıza çok genel bir kavram olarak çıkan yasanın (pozitif) hukukla ilişkisi de dahil oldu.

4 İlber Ortaylı, *Türklerin Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, s. 42-43.

5 Alper, s. 106.

I. Siyaset ve Hukukun Zemini Olarak Pratik Felsefe

İbn Sina, Kindi ile başlayan felsefe ekolu içinde Farabi ile İbn Rüşd arasında yer alır. Önceki İslam filozofları gibi, temelde Platon ve Aristoteles'in sistemine bağlı sayılsa ve bilhassa Farabi'ye çok şey borçlu olduğu kabul edilse bile, sistemin tutarlılığı bakımından Farabi'yi aştığı kabul edilir. Başta kelim ilmi olmak üzere, İslam toplumunun entelektüel ilgilerini sistemine dahil etmeyi başarmasının, onu İslam medeniyetindeki felsefi faaliyet bakımından benzersiz kıldığı söylenebilir⁶.

İbn Sina felsefeyi, insanın eşyanın hakikatine vakıf olmak suretiyle yetkinleşmesi olarak tanımlar. Amaç, insanın bilme kapasitesi çerçevesinde, öncelikle gerçek ve zorunlu varlık olan Tanrı'nın, sonra da diğer varlıkların, bir bütün olarak ifade etmek gerekirse "var olanların" hakikatinin bilgisine erişmektir⁷.

Hakikat araştırmasına konu olan bu varlıklar iki kısımda ele alınır. İlk kısımda Tanrı, akıl ve doğal nesneler gibi bizim dilememiz ve fiillerimizle oluşmayan gayri maddi varlıklar yer alır. İkinci kısımda ise, insanın dilemesi ve eylemleriyle meydana gelen şeyler bulunur. Bunlar, fiillerimiz ve fiillerimizin sonuçlarıdır. İbn Sina, birinci kısımda yer alan şeylerin bilgisini teorik (nazari) felsefe, ikinci kısımdakilerin bilgisini ise pratik (ameli) felsefe diye adlandırır⁸. Teorik felsefe doğru ve kesin bir görüş (re'y) elde etme amacına yönelir. Pratik felsefenin gayesi ise neticede bir fiile yol açacak olan ya da bir fiilde kendisini gösterecek olan doğru bir görüşe ulaşmaktır⁹. Teorik felsefe yalnızca bilmek suretiyle nefsi yetkinleştirirken, pratik felsefe buna yapmayı da ilave eder ve böylece insanı ahlaki erdemler konusunda olgunlaştırır¹⁰. Bir bütün olarak bakıldığında felsefenin, insanı doğru bilgi ve doğru davranışı öğretmek suretiyle mükemmelleştirmeyi amaçladığı görülür.

İnsanı doğru bilgi ve doğru davranışa götüren felsefe, yukarıda da vurgulandığı gibi, biri teorik diğeri de pratik ilimler olmak üzere iki ana kısmı içine alan genel bir terimdir. Bütün bilimler felsefenin altında yer alır. Felsefenin teorik kısmına dahil ilimler, varlıkların doğasındaki farklılaşmadan hareketle üçe ayrılır; doğa bilimi, matematik ve metafizik. Pratik ilimler ise insani varlık durumunun farklılaşmasından doğar. Bunlar dünya ve ahiret

6 Cüneyt Kaya, "Peygamberin Yasa Koyuculuğu: İbn Sînâ'nın Ameli Felsefe Tasavvuruna Bir Giriş Denemesi", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt 14, Sayı 2, 2009, s. 58.

7 İbn Sina (Terc. Ömer Türker), *Kitabu's-Şifa: Mantiğa Giriş*, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 5 (Kitabu's-Şifa: Mantiğa Giriş); Alper, s. 49.

8 İbn Sina, *Kitabu's-Şifa: Mantiğa Giriş*, s. 5.

9 Kaya, s. 71.

10 Alper, s. 49.

hayatında mutlu olabilmesi için insana özgü durumların nasıl olması gerektiğini araştıran *ahlak*; insanın eşi, çocuğu ve hizmetçisi/kölesi ile birlikte yaşadığı evini, mutluluğu kazanmasını mümkün kılacak düzenli bir şekilde nasıl idare edeceğini gösteren *aile (ev)* ve şehir düzeyindeki toplumların yönetimini ifade eden *siyaset* olarak karşımıza çıkar¹¹.

Genel olarak İbn Sina'nın felsefe ve bilime dair tasniflerinde hukuk ayrı bir alan olarak ele alınmaz¹². Ancak Mantıkü'l-meşrikiyyin adlı eserinde ameli hikmetin (pratik felsefe) üçlü tasnifine ilavede bulunduğu ve bunların yanında yasa koyucu sanatın (es-sınâ'tü's-şâri'a) da müstakil bir mesele olarak değerlendirilmesi gerektiğine inandığı ifade edilmektedir¹³. İbn Sina'nın burada ortaya koyduğu yaklaşıma göre, aile (ev) yönetimi ve şehir yönetimi müstakil birer ilim olarak ele alınsa bile, ev ve şehir için kanun koyma işinin ayrı olması uygun değildir. Bu itibarla her iki ortaklık, yani ev ve şehir için uyulması gereken şeyleri kanun olarak koyan kimsenin, tek bir sanata sahip tek bir kişi olması daha doğrudur ki bu kişi de peygamberdir¹⁴. Kaya, İbn Sina'nın "Metafizik", "Aksam" ve "el-Hikmetü'l-meşrikiyye" adlı eserlerinin ilgili bölümlerini değerlendirerek, filozofun ortaya ameli felsefenin yeni bir alt dalını çıkardığını ifade etmektedir: *Yasa koyucu sanat ya da Peygamberin yasa koyuculuğu*. Yasa koyucu sanat, ahlak, ev yönetimi ve siyaset ile filozofun (din de dahil olmak üzere) metafizik öğretisi arasında bir köprü vazifesi görmekte, peygamberin şahsında bu üç ameli ilmin temel ilkelerini sağlamaktadır¹⁵.

II. Toplumsal Yaşam, Yasa ve İktidar

A. Toplumsal Yaşamın Zorunluluğu

İbn-i Sina da tıpkı Platon, Aristoteles ve Farabi gibi, insanın doğası gereği toplumsal bir varlık olduğunu düşünür. Çünkü insan, zorunlu işlerinde kendisine yardım edecek bir ortak olmadan işlerini yürütemez. Bu konuda yeterli hale gelmesi, hemcinsleriyle dayanışma içinde olmasına bağlıdır:

-
- 11 Bkz. Kaya, s. 72; Alper, s. 51-54; Ayşe Sıdika Oktay, "İbn Sina'nın İlim, Felsefe Anlayışı ve Din Felsefe İlişkilerine Yaklaşımı", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 15, 2012, s. 288-303.
 - 12 Danişname-i Alai adlı eserde İbn Sina, halk kitlesini yönetme ilmi olarak tanımladığı siyasetin ikiye ayrıldığını birincisinin kanunların ikincisinin ise siyasetlerin niteliği olduğunu belirtir ve ilkinin asıl ikincisinin ise furuu olduğunu vurgular. Bkz. İbn Sina (Terc. Murat Demirkol), *Danişname-i Alai*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2013, s. 134.
 - 13 Kaya, s. 78; Üçlü tasnife ilaveyi, religious jurisprudence" (fıkıh/dini hukuk) diye isimlendirilenler de vardır. Bkz. Ahmad Bostani, "The Status of Imagination in Avicenna's Political Philosophy", *Journal of Islamic Political Studies*, Cilt 1, Sayı 1, 2019, s. 77.
 - 14 Hasan Ocak, "Siyaset/Toplum Felsefesi/Ahlaki Açısından Kâtip Çelebi'de Ulema ve Ümeranın Yeri", *Mizan-ul Hak İslami İlimler Dergisi*, Sayı 1, 2015, s. 85-86.
 - 15 Kaya, s. 82.

“Birisi diğeri için buğday üretir, öteki beriki için ekmek yapar, birisi diğeri için diker, öteki beriki için iğne üretir. Böylece bir araya geldiklerinde işleri yeterli hale gelir”¹⁶.

Toplumsal yaşamın gerekliliğini bu şekilde açıklayan İbn Sina, insanların ihtiyaçlarını karşılamak için oluşan toplulukları da şehir şartları doğrultusunda kurulup kurulmadıklarına bakarak ayırmaktadır:

“Şehrini şehir şartları doğrultusunda kurmada dirayetli davranmayıp hemcinsleriyle birlikte sadece bir topluluk oluşturmayla yetinen kimseler, insanlara uzaktan benzeyen ve insanların yetkinliklerinden yoksun bir cins oldukları izlenimi verirler. Bununla beraber ... böylelerinin de şehirlere benzemesi gerekir”¹⁷.

Bir topluluk biçimi olarak şehre bir üstünlük verdiği açıkça anlaşılan İbn Sina'nın, ayrıntılarına girmese de Farabi'nin, kendi kendine yetip yetmemek kriterinden hareketle oluşturduğu tam (kamil) toplum eksik (kusurlu) toplum ayrımını benimsediği söylenebilir. Farabi'ye göre kamil toplum, ülke ve kent gibi, içinde erdem ve mutluluğun gerçekleşebileceği toplumları, eksik (kusurlu) toplum ise, köy, mahalle, sokak ve ev gibi içinde insanların mükemmeliyete ve dolayısıyla mutluluğa ulaşmalarının mümkün olmadığı toplumları ifade etmekteydi¹⁸.

Belli ki İbn Sina şehri, gerek değer (erdem) ve gerekse organizasyon anlamında belli bir yetkinlik düzeyini tutturun bir birim olarak görmekte ve bu düzeye ulaşamayan toplulukları ayrı bir yere koymaktadır. Bu topluluklardan yasaya düşman ve muhalif olanlar ilahi yasaya itaate davet edilmelidir. Kabul etmedikleri taktirde onlarla savaş yasa olmalıdır. Ancak bu noktada filozof, şehir olmayan toplulukları da övülmüş bir yasası olanlar ve olmayanlar biçiminde bir ayrıma tabi tutmakta ve bunların aynı kefeye konulmaması gerektiğini söylemektedir¹⁹.

Öyle anlaşıyor ki filozofun ideal toplumu ilahi yasaya bağlı şehirdir. Burada şehrin modern anlamda olmasa da devleti²⁰ ifade ettiğini vurgulamak

16 İbn Sina (Terc. Ekrem Demirli, Ömer Türker), *Metafizik*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2011, s. 373, (Metafizik).

17 İbn Sina, *Metafizik*, s. 373.

18 Mehmet Akad, Bihterin Dinçkol, Nihat Bulut, *Genel Kamu Hukuku*, Der Yayınları, İstanbul, 2019, s. 76-77.

19 İbn Sina, *Metafizik*, s. 387.

20 Modern devlet, Batı'da 16. yüzyılda başlayan ve gelişimini zaman içinde tamamlayarak 17. yüzyılda olgunlaşan kurumsallaşmış bir siyasal iktidar tipidir. Modern devlet, yasanın kaynağını dünyevileştiren ve giderek kendini yasa yaratıcısı olarak gören yeni toplumalarda ortaya çıkmıştır. Bu toplumların ilki, dünyevi alanda yasanın yapıcısı ve uygulayıcısı olarak monar-kı gören toplumlardır ve bu iktidar tipine kral devlet adı verilmektedir. Kişiselleşmiş siyasal

gerekir. Bunun dışındaki topluluklar ilahi yasa adına mücadele edilmesi gereken topluluklardır. Ancak bu mücadelenin yöntemi şehirli olmayıp ama övülmüş yasaya bağlı olanlar bakımından daha yumuşaktır. İbn Sina'nın burada övülmüş yasadaki neyi kastettiği açık değildir. Ancak açık olan bir şey vardır ki, o da hakimiyeti ya da son sözü söyleme hakkını ilahi yasaya bağlı olanlara ait görmesi ve diğer toplulukların bazı bedeller karşılığında müsamaha görebileceklerini vurgulamasıdır²¹. İbn Sina'nın bu konudaki yaklaşımı akla, İslam hukukunda devletle gayrimüslimler arasında yapılan zimmet antlaşmasını getirmektedir.

B. Yasa

1. Yasa Koyucu Olarak Peygamber

Toplumsal yaşam beraberinde yasa'yı da getirir. Çünkü sosyallığın ortaya çıktığı her yerde kurallar ve kurallara göre davranma zorunluluğu bulunur. En basitinden en karmaşığına kadar her sosyal düzenlemede, toplumun üyeleri kurallara itaat eder ve bunlara uymayanlar cezalandırılır. Kuralların varlığı ve bunlara boyun eğme yükümlülüğü, boyun eğme aynı zamanda rıza ile donatıldığında, ortada bir siyasal iktidar ilişkisinin bulunduğunu gösterir. Emir veren ile emre uyan arasındaki münasebeti ifade eden siyasal iktidar ilişkisi, yasa üzerinden kurulan bir ilişkidir. Dolayısıyla yasa her türden toplumsal düzenlemede başat role sahiptir.

Ancak yasaya her zaman salt düzen açısından bakılmadığı, bakılamayacağı da bir gerçektir. Erdemi politik amacın baş köşesine oturtan Platon, yasa'yı insanların fazilete ulaşmadaki en önemli yardımcısı saymış ve ideal rejimin, yasaların yönetimine dayanması gerektiğini ifade etmişti. Dahası, yasaların Tanrı ile alakasını kurarak, onların Tanrı'nın yaratımı olduğunu kanıtlamaya çalışmıştı²². İbn Sina'nın, Platon'un bu yaklaşımını İslami bir bakış açısıyla biraz daha geliştirdiği söylenebilir.

İbn Sina yasa ile ilgili görüşlerine yasanın neden gerekli olduğu sorusunu cevaplandırarak başlar:

iktidar tipine işaret eden bu iktidar tipinde kral, devletle özdeşleşmiştir. Yeni toplum tipinin ikincisi ise, yasa yapıcısı olarak ulusu gören ve devlete uygulama görevini veren ulus devlettir. Dolayısıyla bu çalışmada devlet, salt modern devleti ifade eder biçimde kullanılmamıştır. Modern devlet kavramı için bkz. Nihat Bulut, *Siyasal İktidar Tipleri ve Bir Siyasal İktidar Tipi Olarak (Modern) Devlet*, <http://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=siyasal-iktidar-tipleri-ve-bir-siyasal-tipi-modern-devlet.pdf> (4.6.2020).

21 İbn Sina, *Metafizik*, s. 387.

22 Platon (Terc. Candan Şentuna, Saffet Babür), *Yasalar*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 381 vd.

“İnsanların birlikte yaşamaları yani bir toplum oluşturmaları zorunluluk olduğuna ve toplumsal yaşam da karşılıklı muameleler ile süreceğine göre bu muamelelerin birtakım ilkelere bağlanması gerekir. Yasa ve adalet bu zorunluluğun doğal bir sonucudur”²³.

O halde burada şu soru gündeme gelmektedir; yasa kaynağını nerede bulmaktadır? Önce bu sorunun cevabını aramak, yani iktidarın ilkesini tespit etmek, sonra da ilkenin uygulayıcısına, yani yasayı uygulayan güce bakmak gerekmektedir.

Toplumsal yaşamın kurallı, yasalı olduğunu vurgulayan İbn Sina, yasa ve adaletin bir yasa koyucuyu gerektirdiğini ifade eder. Bu, onun varlık teorisinin doğal bir sonucudur. İbn Sina'ya göre bütün sonlu varlıklar zorunlu varlık olan Tanrı'ya bağlıdır²⁴. Sonlu varlıkların ilki ve en önemlisi olan insanın nasıl davranacağını göstermek Tanrı açısından bir gerekliliktir. Bu gereklilik peygamber üzerinden yerine getirilir²⁵. Evreni ve insanı yaratan Tanrı'nın insanlar arasında adaleti tesis edecek ve onlara dünya ve ahiret işlerinde rehberlik yapacak bir peygamber göndermemesi mümkün değildir²⁶. Peygamber merkezli toplum tasavvuruna sahip olan İbn Sina, peygamberin bir toplumun biçimlendirilmesi rolünü onun “yasa koyuculuğu” ile ilişkilendirmek suretiyle açıklamaktadır²⁷.

Peygamberin kim olacağı, hangi özellikleri taşıyacağı... gibi hususlar İbn Sina'nın eserlerine ayrıntılı bir biçimde anlatılır²⁸. Ancak konumuz açısından önemli olan peygamberlik hadisesi ve ilahi vahyin zorunluluğu vurgusudur. İnsanların en iyisi olan peygamber, vahiy aracılığıyla yasa koyucu fonksiyonu yerine getirecektir ki bu durum İbn Sina'da din ve yasa arasında bir örtüşme olduğu sonucunu doğurmaktadır²⁹. Aşağıdaki alıntı filozofun din, şeriat ve yasa kavramlarını nasıl birbiriyle örtüşür bir biçimde kullandığının kanıtıdır.

23 İbn Sina, Metafizik, s. 373.; İbn Sina (Terc. Ali Durusoy, Ekrem Demirli), *El-İşarat Ve't-Tembihat: İşaretler ve Tembihler*, Türkiye Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2014, s. 645, (İşaretler ve Tembihler).

24 İbn Sina, İşaretler ve Tembihler, s. 454, 462.

25 İbn Sina, Metafizik, s. 374.

26 Benard Odio, *Political and Religious Philosophy of Avicenna, and How It Is Practiced Nowadays*, https://www.academia.edu/38024029/POLITICAL_AND_RELIGIOUS_PHILOSOPHY_OF_AVICENNA_AND_HOW_IT_IS_PRACTICED_NOWADAYS (1.6.2020), s. 10; Cevher Şulul, “İbn Sina'nın Siyaset Felsefesi”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt 27, Sayı 2, 2016, s. 114.

27 Kaya, s. 81.

28 Örnek olarak bkz. İbn Sina (Terc. Alparslan Açıkgöç, M. Hayri Kırbaçoğlu), *Risaleler*, Kitabiyat, Ankara, 2004, s. 35-44, (Risaleler).

29 Charles E. Butterworth, “Political Teaching of Avicenna”, *Topoi: An International Review of Philosophy*, Cilt 19, Sayı 1, 2000, s. 37.

“[Ameli felsefenin] bu üç [kısımının; yani ahlak, ev yönetimi ve siyasetin] ilkesi ilahi dinden (eş-şerî’atü’l-ilâhiyye) elde edilmiştir ve bunların tanımlarının (hudud) yetkinliği [ya da tam olarak sınırları ve miktarları] ilahî dinle açıklık kazanmaktadır. Bundan [yani ilahi dinin belirlemelerinden] sonra insanın nazari [akıl] gücü o [ilim dallarındaki] ameli kanunları bilmek ve bu kanunları [ameli akıl aracılığıyla] tikellere uygulamak suretiyle bunlar üzerinde tasarrufta bulunmaktadır”³⁰.

2. Yasanın Amacı ve Kapsamı

İbn Sina’da yasa, peygamberlerin getirmiş olduğu ilkeleri ifade eden genel bir anlama sahiptir. Peygamberler, Allah’ın izni, emir ve vahyi ile insanların işlerinde birtakım yasalar koyarlar. İbn Sina bunu meşru yasa olarak niteler. Peki bu yasanın amacı ve kapsamı nedir? Vahiyden bağımsız ya da vahye rağmen kural konulabilir mi?

Müşterek hayatın düzenlenmesi ve ihtiyaçların karşılanması yasanın amaçlarından birisini oluşturduğu kesindir. Ancak, düzen fonksiyonunun yanına erdemi de ilave etmek gerekir. Bunun yanında, nihayi amaç olan ebedi mutluluğu ve bu doğrultuda ahiret maslahatını unutmamak gerekir. İbn Sina’nın yasa konusunda Platon’u aştığı noktalardan birisinin de burası olduğunu söyleyebiliriz. Rosenthal’ın ifadesiyle, “Şeriatın alanı ahireti de içerirken, Eflatun’un *Namos’u içermez*”³¹.

Yasanın kapsamına gelince, İbn Sina kapsamı, yasanın amacını hesaba katarak, inanç ve ibadetleri de içeren bir biçimde geniş tutar. Dahası onu, yukarıda işaret edilen pratik felsefenin üç kısmına da yayar. *Belli bir yer ve zamanda uygulanan ve kamu gücü ile desteklenen toplumsal davranış kuralları anlamında hukuk içeriğe dahildir, ancak içeriğin tümünü oluşturmaz.*

Yasanın kapsamını bu şekilde genel olarak belirttikten sonra, Metafizik adlı eserinin ilgili bölümünü izleyerek İbn Sina’nın yasa anlayışını irdeleyebiliriz. Filozofa göre, peygamberin yasasındaki ilk esas, insanlara tek ve kudretli yaratıcılarının bulunduğunu ve bu emre itaat edilmesini beklemenin onun bir hakkı olduğunu bildirmektir. Bunda şaşılacak bir şey yoktur, çünkü emrin yaratmanın sahibine ait olması bir zorunluluktur. Allah’ı ve (ahireti) bilmek ve ona itaat etmekten sonraki yasa, Allah’ı ve ahireti hatırlatmaya yarayan, dünyada yasa ve şeriatın sürekliliğini sağlayan ve ahrette de arınmaya yol açacak olan fiil ve amellerdir ki bunlar da ibadetlerden müteşekkildir. Bunların belli aralıklarla tekrarını sağlamak gerekir³².

30 İbn Sina’nın “Uyun” adlı eserinden (16.9-12, 17.7-8) nakleden Kaya, s. 83

31 Erwin Rosenthal (Terc. Ali Çaksu), *Ortaçağ’da İslam Siyaset Düşüncesi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 219.

32 İbn Sina, *Metafizik*, s. 176 vd.

Bir sonraki aşamada İbn Sina, peygamberin yasa koyucu işlevini dünyevi anlamda somutlaştırır ve onun geçim vesilelerini ve insanların hallerini yönetme işini deruhte etme özelliğine vurgu yapar. Filozof, burada da ahiret maslahatını sağlamaktan söz ederek, nihai amaca vurgu yapar³³. Ancak bu nokta, peygamberin dar anlamda yasa koyucu fonksiyonu bakımından önemli ve öğreticidir. Bu bağlamda İbn Sina, şehir (devlet) ve aile hayatına ilişkin genel yasaları sıralar.

Yasa koyucunun şehir hayatına ilişkin yasaları, karşımıza ilk olarak organizasyon kuralları şeklinde çıkar. Yasa koyucunun şehri, yöneticiler zanaatçılar ve askerler olarak üç kısımda düzenlemesi gerektiğini söyler. Bu Platon'un ideal devletindeki yapılanmayla örtüşür³⁴. İbn Sina, bu üç kısmın kendi içlerinden bir başkan belirlemelerini ve her birinin şehirde belirli bir yeri olmayan insan kalmaksızın hiyerarşik bir biçimde örgütlenmeleri gerektiğini vurgular³⁵.

İnsanların üç küme içinde hiyerarşik bir biçimde birbirine bağlanması gerektiğini belirten İbn Sina³⁶, hastalık ya da afet dolayısıyla korunması gerekenler hariç, tembellik yapmanın ve boş durmanın yasaklanmasını, buna uymayanların ise ülkeden sürülmesi lüzumundan bahseder³⁷.

Tembelliği şehir hayatı için tehlikeli bulan İbn Sina, toplum düzeninin ekonomik boyutunun önemini fark ettiğini ortaya koyar. Bir sonraki aşamada, şehrin ihtiyaçlarını karşılamak üzere oluşturulması gereken ortak mal düzenine işaret eder. Bu düzenin en önemli ögesi, meyve ve ürünler gibi, doğal ve kazanılmış gelirler üzerine konulan haklar (vergiler) ve yasaya karşı çıkanlar yahut onların yakınlarından tahsil edilen cezalardır. Bunlarla, yaptığı iş gereği herhangi bir zanaatla ilgilenemeyen askerlerin ve hastalık, sakatlık gibi nedenlerle çalışamaz durumda olanların nafakaları temin edilir³⁸.

İbn Sina'nın ekonomik düzenin meşru kazanç esasına dayanması konusunda özellikle hassasiyet göstermiş ve buna aykırı davranışların yasaklanmasını savunmuştur. Karşılığında herhangi bir maslahat bulunmaksızın gerçekleşen mülk ve menfaat intikalini ifade eden kumar ile maslahat veya menfaatlerin zıddına sevk eden hırsızlık, yankesicilik ve kadın ticareti gibi uğraşlar yasaklanmalıdır. Aynı doğrultuda filozof, insanların ortak yaşama katkısı olan

33 İbn Sina, Metafizik, s. 379.

34 Bkz. Platon (Terc. Sebahattin Eyuboğlu, M. Ali Cingöz), *Devlet*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s. 56 vd.

35 İbn Sina, Metafizik, s. 380.

36 İbn Sina'daki hiyerarşi vurgusu her gurubun kendi içindeki sıradüzeni ifade eder. Platon'da olduğu gibi gruplar arasında bir üstünlükten ya da hiyerarşiden söz edilmez. Butterworth, s. 41.

37 İbn Sina, Metafizik, s. 380.

38 İbn Sina, Metafizik, s. 380.

sanatları öğrenmesine gerek bırakmayan mesleklerden birisi olarak nitelediği faizin de yasaklanması gerektiğini ifade etmiştir³⁹.

İbn Sina'nın, şehir (devlet) ve aile hayatına ilişkin genel yasalar bağlamında ele aldığı bir diğer husus evlilik kurumudur. O, evlilik ve dolayısıyla aileyi şehrin en önemli kurucu unsuru olarak niteler. Onun bu yaklaşımı aileyi devletin temeli olarak gören Aristotelesçi yaklaşımla örtüşür⁴⁰. İbn Sina, Allah'ın varlığının delili olarak gördüğü türlerin bekasının, evliliğe bağlı olduğunu söyler ve yasakoyucunun öncelikle evliliğin terkine neden olacak etkenleri yasaklaması gereğine işaret eder⁴¹. Ardından da evliliğin aleniyeti, evlilik kurumunun önemine karşın şartlar oluştuğunda boşanmanın kaçınılmazlığı, nafaka, evlilik içinde kadın ve erkeğin hak ve yükümlülükleri ile çocukların durumuna ilişkin prensipleri sıralar⁴².

İbn Sina'nın kendisini, ilahi vahyin ve bu vahiyle konan yasaların toplumsal hayat bakımından doğruluğunu akli yöntemlerle kanıtlamaya adanmış olduğunu söyleyebiliriz. Yukarıda da vurgulandığı gibi İbn Sina'da yasa, aile yaşamı ve siyasetle birlikte ibadetleri ve ahlakı da içeren geniş bir kavramdır. Yasa, din ve şeriatla örtüşür, kaynağı ilahi vahiydir. Filozofun, dinin koymuş olduğu genel ve tikel hükümleri teorileştirmek ve tümelleştirmek suretiyle bunları pratik felsefenin üç alanına, ahlak, aile ve siyasetin kullanımına sunduğu görülmektedir. Bu tümel ilkeler dinin herhangi bir hüküm vermediği tikel olaylar için de ölçü teşkil edecektir⁴³.

3. Tümel-Tikel Yasa Ayrımı Bağlamında Genel İlkelerden Hukuka Geçiş

Yukarıda İbn Sina'nın, dinin koymuş olduğu genel ve tikel hükümleri teorileştirmek ve tümelleştirmek suretiyle bunları ahlak, aile ve siyasetin kullanımına sunduğunu söylemiştik. Bu, henüz tam anlamıyla hukukun alanına geçmediğimizin bir göstergesidir. İlahi vahyi esas alarak ortaya konan ilkeler değişmez bir özellik gösterirler. Oysa yaşam, değişen koşullarla birlikte önümüze yeni problemler çıkarır. Bu gerçekten hareketle İbn Sina yasa koyucunun, zamana ve şartlara göre değişen kimi özel durumlarla ilgili tikel hükümler koy(a)mayacağına, bu konuların düzenlenmesinin, halife olması bakımından yöneticiye ait olması gerektiğine işaret etmiştir. Askerlerin düzenlenişi, şehre giriş ve çıkışlarının belirlenmesi, silahların, siper ve surların hazırlanmasıyla

39 İbn Sina, *Metafizik*, s. 381.

40 Bkz. Aristoteles (Terc. Mete Tunçay), *Politika*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 8.

41 İbn Sina, *Metafizik*, s. 381.

42 İbn Sina, *Metafizik*, s. 382 vd.

43 Kaya, s. 83.

şehrin kontrol edilmesini buna örnek olarak vermektedir. Bu gibi tikel hükümlerin zamanın değişmesiyle değişeceğini vurgulayan filozof, bu gibi işlerin istişare ehline bırakılması gerektiğini ifade etmiştir⁴⁴.

Bunun dışında Filozof, hem ibadetler hem de şehrin düzeni ile ilgili cezaların mutedil olması gereğinden söz ettikten sonra, özellikle dünyevi muamelelerde işlerin büyük bir kısmının içtihadı bırakılmasının lüzumundan bahsetmiştir⁴⁵.

Esasında İbn Sina, akıl yürütme yoluyla, yasa koyucu güç olarak ilahi vahyin ve peygamberin, işin doğası gereği zamana ve şartlara bırakılması lazım gelen hususları kesin bir kurala bağlamayacağını ifade etmektedir ki bu hukuk ilmi ve mantığı bakımından anlaşılabilir bir durumdur. Elbette filozof zamanın değişmesiyle beraber hükümlerin de değişeceğini bilincindedir. Ayrıca, yukarıda da vurgulandığı üzere, toplumsal hayatta yeni durumların ortaya çıkabileceğinin farkındadır. Bu noktada İbn Sina'nın (pozitif) hukuka özerk bir alan açtığını ve onun kendi mantığı çerçevesinde işleyeceğini gördüğünü söyleyebiliriz. Ancak pozitif hukuka özerk bir alan açmış olsa bile filozofun ilahi yasaları/dini, pozitif hukuka üstün tuttuğu konusunda şüphe yoktur⁴⁶.

4. (Pozitif) Hukukun Oluşumunda Halife/Yöneticinin Rolü

Vahyin esas itibarıyla genel prensipleri içeriyor olması, bu prensiplerin somut hukuk normları haline getirilmesini zorunlu kılar. Bu da peygamberden sonra ortaya, yasayı söyleyecek, somutlaştıracak, başka bir deyişle tümel ilkelere olası tikel uyumsuzluklar bakımından kurallaştıracak bir otoritenin çıkması demektir.

Mesele, toplumsal hayatta ortaya çıkacak yeni durumlarda hukuk kuralını kimin koyacağıdır. Yukarıda verilen iki örnek bu konuda hem aydınlatıcı bir perspektif sunmakta hem de İbn Sina'nın hukuk bilgisi konusunda fikir vermektedir. Zira filozof, şehrin güvenliği ve askeri konularda yetkinin, istişareye de vurgu yaparak, yönetici sıfatıyla halifeye ait olacağını belirtirken, muamelelerde işlerin içtihadı bırakılması gerektiğini ifade etmektedir. Kanımca bu yaklaşım halifenin ya da yöneticinin hukuk yaratma yetkisinin kapsamını ve sınırlarını göstermesi bakımından yol göstericidir. Filozofun halifenin yasa yapma yetkisine işaret ettiği hususlar hem çok özel hem değişken hem de ilahi yasanın doğası gereği düzenlemediği konulardır. İbn Sina'ya göre bu gibi konularda kuralların, istişare yapmak suretiyle halife tarafından konulması-

44 İbn Sina, Metafizik, s. 388.

45 İbn Sina, Metafizik, s. 387-388.

46 Rosenthal, s. 221.

nı mümkündür⁴⁷. Hukuki sonuç doğurmaya yönelik irade beyanını ifade eden muamelelere gelince, filozof bu noktada işlerin içtihadı bırakılması gerektiğini söylemektedir.

C. İktidar

Yukarıda da vurgulandığı gibi toplum adını alan her oluşum belli bir yasaya göre düzenlenir. Yasa ise beraberinde, onu uygulayacak bir gücü gerektirir. Toplum bu gücü kendi elinde tutabileceği gibi, onu kendisinden farklılaşmış bir kişi yahut kuruma da verebilir. Siyaset anlayışı ile nübüvvet öğretisini birleştiren İbn Sina'nın yasayı uygulama gücünü, hem teorik hem de pratik açıdan insanların en üstünü olan peygambere verdiği söylenebilir⁴⁸. Madem ki her üstün olan kendisinden aşağıdakilerin başkanıdır, peygamber de sahip olduğu özelliklerin bir gereği olarak toplumu yönetme işini üstüne alacaktır⁴⁹.

Peygamberin hem yasa koyucu hem de yasanın uygulayıcısı olması İbn Sina'nın teorisinde yasa ve uygulamanın aynı elde toplandığı sonucunu doğurur. Ancak peygamberin üzerinde ve onu da bağlayan bir vahiyin bulunması bu konuda ihtiyatlı olmayı gerektirir. Denilebilir ki yönetici sıfatıyla peygamber bile, kendisine dışarıdan gelen bir yasanın uygulayıcısıdır.

Peygamber sonrasına gelince, burası artık hilafet yahut imamet denilen kurumun devreye girdiği yerdir. İbn Sina bu bahse, "*yasa koyucu, yerine geçecek kimseye itaat etmeyi farz kılmalıdır*" diye başlar ve böylece ilahi yasaların uygulayıcısı olan sürekli bir siyasi teşkilatın gereğine işaret eder. Adına devlet diyelim ya da demeyelim⁵⁰, bu teşkilat üstün bir güce sahiptir. Ancak bu üstünlük iktidarın doğasında bulunan, kanunun uygulanması konusundaki cebir kullanma tekeline sahip olmaktan ibarettir. Yoksa devlet, çerçevesi ilahi kitapla çizilen hukukun altındadır⁵¹.

İbn Sina'nın kuramında halife, son tahlilde, kaynağı ilahi olan dışsal bir hukukun, yani kendisinin yaratıcısı olmadığı bir yasanın uygulayıcısıdır. Bu özelliğiyle din/yasa karşısındaki konumu ikincildir. Bu durumda şu tespiti

47 İbn Sina'nın halifenin sahip olduğunu söylediği bu yetki İslam hukuku bakımından doğal bir yetkidir. Hatta filozofun bu noktada kısıtlayıcı bir tutum takındığı bile söylenebilir. Çünkü İslam hukuku devlet başkanına geniş teşrii yetkisi vermektedir. İslam hukukunun bu konudaki yaklaşımı için Bkz. Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul, 1995, s. 83-84.

48 "*Her üstün olan, kendisinden aşağıdakilere hakim ve onun başkanı olduğuna göre, peygamber de, kendilerinden üstün olduğu bütün cinslere hakim ve onların başkanı, reisidir*". İbn Sina, *Risaleler*, s. 38.

49 Alper, s. 108.

50 Devlet modern bir kavram...

51 Recai Galip Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1966, s. 242.

yapmak mümkündür: İbn Sina'ya göre aslolan dindir/yasadır, devlet/halife onun fer'idir. Devlet ve halifeyi birlikte anmamız, yasa ile dini birbirinin yerine geçer bir biçimde kullanan İbn Sina'nın, devlet ile halifeye de aynı şekilde yaklaşması ve bu devleti halifenin şahsında somutlaştırmasıdır.

Devlet ve dolayısıyla hilafetin zorunluluğuna işaret eden İbn Sina, ardından halifenin seçilmesi konusuna girer. Meşruiyetle alakası konuyu hassas ve önemli kılar. Halife seçim yoluyla iktidara gelebileceği gibi, ırsen intikal suretiyle de gelebilir. Ancak hangi şekilde gelirse gelsin halkın rızasına ihtiyaç vardır. Halifeyi meşru kılan bu rızadır⁵². Seçim usulünde doğrudan doğruya açıklanan rıza, miras yolu ile intikalde buyruklara uyulması ile gerçekleşir:

“Halife, ancak yasa koyucu tarafından veya önde gelenlerin görüş birliğiyle belirlenmelidir. İleri gelenler, halife olacak kişinin siyasette müstakil, akıllı, cesaret iffet ve iyi yönetim gibi değerli ahlaklara sahip olduğunu ve kendisinden daha iyi bilen olmayacak şekilde şeriatı bildiğini, cumhurun huzurunda aleni şekilde doğrulamalıdır... Cumhur şartların hepsinde söz konusu doğrulamaya ittifakla katılmalıdır... Halifenin nass ile belirlenmesi daha doğrudur. Çünkü böyle yapmak, bölünmeye, kargaşaya ve görüş ayrılığına yol açmaz”⁵³.

Halifenin seçimini bu şekilde ortaya koyan İbn Sina, hilafetin ya da hilafet iddiasının meşru olmayan biçimine de değinir. Bu bağlamda salt güce veya mal üstünlüğüne dayalı hilafet iddiasına karşı bir çeşit direnme hakkı öngörür:

“Birisi huruç edip güç veya mal üstünlüğü sayesinde halife olduğunu iddia ederse, bütün şehir ahalisinin onunla savaşıması ve onu öldürmesi gerekir. Buna güçleri yettiği halde yapmazlarsa, Allah'a isyan etmiş... olurlar”⁵⁴.

İbn Sina'nın açıklamalarından direnme hakkının seçildikten sonra meşruiyetini kaybeden halifeyi de kapsadığına dair net bir sonuç çıkarmak zordur⁵⁵. Fakat filozofun zalim bir hükümdarın alaşağı edilmesinden, hatta öldürülmesinden bahsetmesinin meşruiyetini kaybeden halifeyi de kapsadığı sonucunu çıkarırlar da vardır⁵⁶.

Yukarıda İbn Sina'nın ekonomik düzenin meşru kazanç esasına dayanması konusunda özellikle titizlik gösterdiğini ve buna aykırı davranışların yasaklanması gerektiğini savunduğunu belirtmiştik. Filozof yönetim söz konusu olduğunda bu hususa ilişkin yaklaşımını biraz daha ileri götürmekte

52 Okandan, s. 243.

53 İbn Sina, Metafizik, s. 385.

54 İbn Sina, Metafizik, s. 385.

55 Bkz. İbn Sina, Metafizik, s. 384.

56 Ömer Çaha, *Siyasi Düşüncelere Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul, 2010, s. 84.

ve salt güce olduğu gibi mal üstünlüğüne dayalı siyasi hakimiyeti de meşru görmediğini ortaya koymaktadır. İbn Sina kişilerin meşru olmayan böyle bir güce karşı, öldürme de dahil, direnme hakkının bulunduğunu kabul etmektedir.

Halifenin seçimini bir şekilde halkın rızasına bağlayan İbn Sina, bu görevi üstlenecek kişide hem kişisel meziyetler hem de yönetme kabiliyeti ve ehliyet bakımından bir takım özelliklerin bulunması gerektiği görüşündedir. Farabi ile kıyaslandığında⁵⁷ bu özelliklerin daha gerçekçi ve sade olduğu görülür. Bu bağlamda Filozof, halifeye ilişkin itimata layık en büyük şeyin akıl ve iyi ahlak olduğunu vurgular ve diğer özelliklerde orta derecede olup bu ikisinde önde olan kimsenin yeğlenmesi gerektiğini ifade eder⁵⁸. Ancak bu konuda en önemli husus aranan özellikleri taşımayan kimsenin başa gelmesi halinde, onun yerinden uzaklaştırılmasının fertlere yüklenmiş bir vecibe olduğudur⁵⁹.

Sonuç

Hilafeti elinde bulunduran Abbasi Devletinin siyasi ve askeri otoritesini yitirdiği bir dönemde yaşamış olan İbn Sina, yazmayı vaadetmesine rağmen siyaset ve hukuka ilişkin özel bir eser vermemiş, bazı eserlerinde konuya genel olarak değinmekle yetinmiştir. Metafizik adlı eserin sonunda yer alan kısımlar İbn Sina'nın konuya dair görüşlerinin sistemli bir biçimde izlenmesini mümkün kılmaktadır. Buradaki görüşler onun genel felsefesiyle bütünleştirildiğinde, ortaya belli bir mantığa sahip, kendi içinde tutarlı bir yasa ve siyaset anlayışı çıkmaktadır.

Toplumsal yaşamın kurallı, yasalı olduğunu vurgulayan İbn Sina, yasa ve adaletin bir yasa koyucuyu gerektirdiğini ifade etmiş ve bunu kendi varlık te- orisi ile ilişkilendirerek açıklamıştır. Buna göre bütün sonlu varlıklar, zorunlu varlık olan Tanrı'ya bağlıdır. Sonlu varlıkların ilki ve en önemlisi olan insanın nasıl davranacağını göstermek Tanrı açısından bir zorunluluktur. Bu zorunlu- luk peygamber üzerinden yerine getirilir. Vahiy aracılığı ile peygamber, ahlak, aile (ev yönetimi) ve siyasete ilişkin yasaları bildirmiştir.

İbn Sina yasanın kapsamını, bireysel yaşamı, aile hayatını, inanç ve ibadetleri de içeren bir biçimde geniş tutmuş, amaç olarak da hem bu dünyada hem de ahiret hayatındaki mutluluğu esas almıştır. Belli bir yer ve zamanda uygulanan ve kamu gücü ile desteklenen toplumsal davranış kuralları anlamında hukuk, geniş anlamdaki yasanın içeriğe dahildir, ancak içeriğin tümünü oluşturmaz. Fakat böyle de olsa dünya hayatının düzenleyicisi olarak hukuk hem bireyler hem de devlet açısından çok önemli bir ihtiyaçtır.

57 Farabi'nin devlet başkanında aradığı şartlar için bkz. Farabi (Terc. Ahmet Arslan), *İdeal Devlet*, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s. 107-108.

58 İbn Sina, *Metafizik*, s. 386.

59 Okandan, s. 243.

Din ve dolayısıyla vahiyle özdeşlenen yasanın değişmezliğine inandığı anlaşılan İbn Sina'nın zamanın değişmesiyle birlikte hükümlerin de değişeceğini dikkate aldığı görülmektedir. Zira yasa koyucu güç olarak peygamberin, işin doğası gereği zamana ve şartlara bırakılması lazım gelen hususlarda kesin bir kurala bağlamayacağını vurgulamıştır. Böylece (pozitif) hukukun kendi mantığı içinde işleyeceğini görerek, ona özerk bir alan açmıştır. Ancak bu alanın da son tahlilde ilahi yasaların şemsiyesi altında olduğunu belirtmek gerekir. Tıpkı şehir adını verdiği devleti yasanın emrine verdiği gibi.

Siyaseti, daha ziyade devlet ve hilafet üzerinden ele alan klasik yaklaşımın aksine İbn Sina, yasayı öne almıştır. Bir siyasal organizasyon olarak halifenin şahsında somutlaşan devlet elbette önemli bir gücü elinde bulundurmaktadır. Devlet başkanı olan halife, dar anlamda yasama yetkisine de sahiptir. Ancak onun yasakoyuculuğu peygamberinki gibi değildir. İbn Sina'nın kuramında halife, nihayetinde kaynağı ilahi olan dışsal bir yasanın, yani kendisinin yaratıcısı olmadığı genel/ilahi yasanın uygulayıcısıdır. Devletin din/yasa karşısındaki konumu ikincildir. Bu tespitte hareketle, İbn Sina'nın, "aslolan dindir/yasadır, devlet onun fer'idir" görüşünü benimsediğini söyleyebiliriz.

İbn Sina halifeyi yasaya bağlamakla yetinmemiş, onun birtakım özelliklere sahip olması gerektiğini vurgulamıştır. Daha da önemlisi halifeyi halkın rızasına tabi kılmıştır. Filozofa göre yasaya bağlılık iktidarın meşruluğu için ilk şartsa, ikincisi de halkın rızasıdır. Salt güce veya mal üstünlüğüne dayalı hilafet iddiasına karşı çıkması ve meşru olmayan iktidara karşı direnme hakkından söz etmesi son derece önemlidir.

KAYNAKLAR

- Akad, Mehmet; Dinçkol, Bihlerin; Bulut, Nihat, *Genel Kamu Hukuku*, Der Yayınları, İstanbul, 2019.
- Alper, Ömer Mahir, *İbn Sina*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2010.
- Aristoteles (Terc. Tunçay, Mete), *Politika*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Aydın, Mehmet Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul, 1995.
- Bostani, Ahmad, “The Status of Imagination in Avicenna’s Political Philosophy”, *Journal of Islamic Political Studies*, Cilt 1, Sayı 1, 2019, s. 73-89.
- Bulut, Nihat, *Siyasal İktidar Tipleri ve Bir Siyasal İktidar Tipi Olarak (Modern) Devlet*, <http://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=siyasal-iktidar-tipleri-ve-bir-siyasal-tipi-olarak-modern-devlet.pdf> (4.6.2020).
- Butterworth, Charles E., “Political Teaching of Avicenna”, *Topoi: An International Review of Philosophy*, Cilt 19, Sayı 1, 2000, s. 35-44.
- Çaha, Ömer, *Siyasi Düşüncelere Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul, 2010.
- Gutas, Dimitri (Terc. Kaya, Cüneyt), *İbn Sina’nın Mirası*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2004.
- Farabi (Terc. Arslan Ahmet), *İdeal Devlet*, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.
- İbn Sina (Terc. Demirli, Ekrem; Türker, Ömer), *Metafizik*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Y., İstanbul, 2011, (Metafizik).
- İbn Sina (Terc. Açıkgenç, Alparslan; Kırbasoğlu, M. Hayri), *Risaleler*, Kitabiyat, Ankara, 2004, (Risaleler).
- İbn Sina (Terc. Durusoy, Ali; Demirli, Ekrem), *El-İşarat Ve’t-Tembihat: İşaretler ve Tembihler*, Türkiye Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2014, (İşaretler ve Tembihler).
- İbn Sina (Terc. Türker, Ömer), *Kitabu’ş-Şifa: Mantığa Giriş*, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2013, (Kitabu’ş-Şifa: Mantığa Giriş).
- İbn Sina (Terc. Demirkol, Murat), *Danışname-i Alai*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2013.
- Kaya, Cüneyt, “‘Peygamberin Yasa Koyuculuğu’: İbn Sînâ’nın Ameli Felsefe Tasavvuruna Bir Giriş Denemesi”, *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt 14, Sayı 2, 2009, s. 57-91.
- Keklik, Nihat, “Türk-İslam Filozofu İbn Sina: Hayatı ve Eserleri”, *Felsefe Arkivi*, Sayı 22-23, İstanbul, 1981.
- Ocak, Hasan, “Siyaset/Toplum Felsefesi/Ahlakı Açısından Kâtip Çelebi’de Ulema ve Ümeranın Yeri”, *Mizan-ul Hak İslami İlimler Dergisi*, Sayı 1, 2015.
- Odio, Benard, *Political and Religious Philosophy of Avicenna, and How It Is Practiced Nowadays*, https://www.academia.edu/38024029/Political_and_Religious_Philosophy_of_Avicenna_and_How_it_is_Practiced_Nowadays (1.6.2020).
- Okandan, Recai Galip, *Umumi Amme Hukuku*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1966.

- Oktay, Ayşe Sıdika, “İbn Sina’nın İlim, Felsefe Anlayışı ve Din Felsefe İlişkilerine Yaklaşımı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 15, 2012, s. 288-303.
- Ortaylı, İlber, *Türklerin Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016.
- Özdemir, Mehmet, “Muluku-t Tavaif”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 553-556.
- Platon (Terc. Eyuboğlu, Sehabattin; Cingöz, M. Ali), *Devlet*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.
- Platon (Terc. Şentuna, Candan; Babür, Saffet), *Yasalar*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2007.
- Rosenthal, Erwin (Terc. Çaksu, Ali), *Ortaçağ’da İslam Siyaset Düşüncesi*, İz Yayınları, İstanbul, 1996.
- Şulul, Cevher, “İbn Sina’nın Siyaset Felsefesi”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt 27, Sayı 2, 2016, s. 111-121.
- Yıldız, Hakkı Dursun, “Abbasiler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 49-56.